

Martin Tjelde Haga

Minnekonflikt og ny vending i minnehistorien: Frigjøringsmonumentet i Kirkenes i lys av "kransesaken"

En sammenlikning av minneforhold i grenseområdet 2014-2023

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: Hans Otto Frøland

Mai 2024



Foto: Geir Tårnesvik

Martin Tjelde Haga

**Minnekonflikt og ny vending i
minnehistorien:
Frigjøringsmonumentet i Kirkenes i lys
av "kransesaken"**

En sammenlikning av minneforhold i grenseområdet
2014-2023

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Hans Otto Frøland
Mai 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie



NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne oppgaven diskuterer Frigjøringsmonumentet i Kirkenes i lys av den såkalte «kransesaken» som oppsto ved dette krigsminnesmerket i oktober 2023 sett fra et minnepolitisk perspektiv, og sammenlikner de kritiske reaksjonene som kom fra lokalsamfunnet i ettertid med de reaksjonene som kom lokalt etter Russlands anneksjon av Krim i 2014. Konflikten rundt denne frigjøringsmarkeringen i 2023 bryter på mange måter med tradisjonene som har blitt bevart gjennom det norsk-russiske minnefellesskapet siden den kalde krigen, og har både bidratt til et endret syn på Frigjøringsmonumentet og gjort det til et konfliktområde lokalt. Oppgaven vil også undersøke hvilke minneaktører som har vært sentrale under frigjøringsmarkeringene i perioden 2014 til 2023, og hvordan ulike framstillinger av narrativet om frigjøringen har blitt brukt til å tjene politiske hensikter. Den vil og trekke fram relevante hendelser hvor det kollektive minnet om frigjøringen i Sør-Varanger kommune har kommet til uttrykk i motstand mot myndighetene.

Abstract

This thesis discusses The Soviet Liberation Monument in Kirkenes in the light of the so-called “wreath-case” that occurred at this war memorial in October 2023 from a perspective regarding memory policy, and compares the critical reactions from the local society in the aftermaths with the local reactions on Russia’s annexation of Crimea in 2014. The conflict regarding this joint commemoration of the Red Army liberation in 2023 breaks in many ways with the traditions that has been preserved by the Norwegian-Russian community of memory since the days of the cold war, and has contributed to a changed view on the monument and made it an area of conflict locally. The thesis also highlights the central “memory-actors” in these commemorations from 2014 to 2023, and how different presentations of the liberation narrative have been used in service of certain political goals. The thesis also draws upon relevant events where the collective memory of the liberation in Sør-Varanger municipality has been expressed in opponence against the authorities.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1: INNLEDNING.....	3
1.1. Hva sier litteraturen om Frigjøringsmonumentet?	4
1.2. Forskningsdesign.....	8
KAPITTEL 2: MINNETEORI ANVENDT PÅ FRIGJØRINGSMONUMENTET.....	10
2.1. «Russermonumentet»	17
KAPITTEL 3: «KRANSESAKEN» I 2023	19
3.1. Etter invasjonen av Ukraina	19
3.2. Frigjøringsmarkeringen oktober 2023.....	20
3.3. Etter «kransesaken».....	23
KAPITTEL 4: ETTER ANNEKSJONEN AV KRIM FEBRUAR 2014	25
4.1. Frigjøringsmarkeringer 2014 og 2019.....	26
4.2. «Flyvraksaken» og Kirkeneskonferansen 2015	29
KAPITTEL 5: SAMMENLIKNING OG KONKLUSJON	31
5.1. Sammenlikning.....	31
5.2. Konklusjon	33
LITTERATUR	35

Kapittel 1: Innledning

Frigjøringsmonumentet i Kirkenes, gjerne kalt «Russermonumentet» på folkemunne i kommunen, er et krigsminnesmerke satt opp for å hedre de sovjetiske soldatene som frigjorde Kirkenes og Øst-Finnmark fra den tyske okkupasjonsmakten i oktober 1944. Monumentet står plassert på Haganeshaugen, som er byens høyeste punkt, og består av en to og en halv meter høy bronsestatue som framstiller en bevæpnet sovjetisk soldat med blikket vestover, stående på en tre meter høy granittsokkel.¹ Soldaten er utformet av billedhugger Stinius Fredriksen, og sokkelen er laget av arkitekt Gudolf Blakstad.² Opprettelsen av monumentet var et samarbeid mellom norske og sovjetiske myndigheter, og planene ble initiert allerede i 1945.³ Forslaget om monumentsreisningen kom vel og merke fra sovjetisk side.⁴ Til tross for at planleggingen startet raskt etter andre verdenskrigs slutt, ble ikke monumentet avduket før syv år senere, i 1952 – en tid hvor den kalde krigen hadde endret den sikkerhetspolitiske situasjonen i verden. På disse årene gjennomgikk planene til monumentet flere revideringer, hvor blant annet størrelsen, utseendet og inskripsjonen ble endret.⁵

Siden 10-årsjubileet for frigjøringen i 1954 har det hvert femte år vært avholdt større frigjøringsmarkeringer ved Frigjøringsmonumentet, hvor norske myndigheter har fungert som vertskap for inviterte sovjetiske/russiske delegasjoner.⁶ De årene det ikke har vært større markeringer har det vært vanlig med kransenedleggelse og tale ved Frigjøringsmonumentet. En slik type markering fant derfor også sted på 79-årsmarkeringen den 25. oktober i 2023, men ikke uten problemer. I en aviskronikk i forkant av markeringen var det kommet en privat oppfordring om at offisielle representanter for russiske myndigheter ikke burde vise seg eller markere frigjøringen ved krigsminnesmerker på norsk jord på bakgrunn av Russlands pågående krig mot Ukraina. Russiske representanter skal heller ikke ha vært invitert til noen markering.⁷ Til tross for dette møtte likevel den russiske generalkonsulen i Kirkenes, Nikolai Konygin, opp to timer etter ordføreren i Sør-Varanger kommune hadde talt og lagt ned kommunens krans ved Frigjøringsmonumentet, som var prydet i ukrainske farger, og holdt sin tale. Der la den russiske diplomaten ned to russiske kranser over kommunens, som resulterte i at ordfører Magnus

¹ Markussen 2021: 98-99

² Sør-Varanger Historielag 2008: 52

³ Markussen 2021: 99

⁴ Markussen 2021: 102

⁵ Markussen 2021: 99

⁶ Myklebost & Markussen 2021: 61

⁷ Bjerkeng & Sunde, 2023

Mæland kom tilbake til minnesmerket hvor han raskt flyttet de russiske kransene til side. Generalkonsulen hadde da forlatt området.⁸ Denne hendelsen skulle i ettertiden skape stor debatt i lokalsamfunnet. I skrivende stund (8. mai) melder blant annet det norske riksmidiet TV 2 at en ny konflikt er under oppseiling.⁹

Denne dagsaktuelle konflikten, herfra kalt «kransesaken», som utspilte seg ved Frigjøringsmonumentet i oktober 2023 legger grunnlaget for denne oppgaven, og har på mange måter satt et nytt lys på monumentet og bidratt til å gjøre det til et konfliktområde lokalt. Denne markeringen skiller seg og fra de etablerte tradisjonene som har kjennetegnet frigjøringsmarkeringene i tiden før Russlands invasjon av Ukraina i 2022, hvilket gjør den interessant å se på i en større sammenheng.

1.1. Hva sier litteraturen om Frigjøringsmonumentet?

Til tross for at det utgjør et spennende stykke minnediplomatisk historie, har det ikke vært skrevet mye om Frigjøringsmonumentet i Kirkenes tidligere. Det mest omfattende arbeidet ble publisert i en artikkel i *Nordisk Østforum* i 2021 under tittelen «Sikkerhetspolitisk minnediplomati: Opprettelsen av Frigjøringsmonumentet i Kirkenes 1945-1952», skrevet av historiker Joakim Aalmen Markussen. Artikkelen diskuterer sammenhengen mellom sikkerhetspolitikk og kollektive minner i forbindelse med Norges forhold til både NATO og Sovjetunionen, og hvordan norske myndigheter på mange måter lyktes med sikkerhetspolitikken i tiden under opprettelsen av Frigjøringsmonumentet for å opprettholde det bilaterale forholdet til Sovjetunionen, samt de gode relasjonene til de allierte i NATO.¹⁰ I en sammenlikning med andre sovjetiske krigsminnesmerker i noen tidligere sovjetrepublikker i Sentral- og Øst-Europa påpeker Markussen at det i tiden etter avdukingen ikke har vært noen kontroverser om Frigjøringsmonumentet i Kirkenes, slik det har vært om monumenter og statuer i noen av landene som tidligere var en del av Sovjetunionen. Det som dog i størst grad skiller Kirkenes og Norge fra de aktuelle europeiske landene er at førstnevnte ikke ble okkupert av Sovjetunionen etter andre verdenskrig, men at Den røde armé trakk seg tilbake etter tyskerne var jaget vekk og de hadde bistått lokalbefolkningen med hjelp – hvilket Markussen påpeker at

⁸ Børfjord, 2023b

⁹ Bogen & Aune, 2024

¹⁰ Markussen 2021: 100-101

la grunnlag for et norsk-sovjetisk fellesskap om hvordan historien skulle brukes og forstås da avgjørelsen om å reise et monument ble tatt.¹¹

I artikkelen benytter Markussen seg av en rekke kilder som har vært lite sett på tidligere, som arkivmateriale fra både Kirke- og undervisningsdepartementet og Utenriksdepartementet. Materialet består blant annet av korrespondanse mellom partene involvert i arbeidet med monumentet, møtereferater og interne notater. Der framkommer det blant annet at arbeidet med å reise Frigjøringsmonumentet kan sees på som en av de første prøvene for den norske balansepolitikken. Han trekker og ut av materialet hvordan Utenriksdepartementet underveis i prosessen arbeidet sikkerhetspolitisk gjennom å bruke de kollektive minnene om Den røde armés frigjøring og Frigjøringsmonumentet til å sikre lavspenning mellom de to landene.¹² For å illustrere poenget skriver han at «både minnepolitikk og sikkerhetspolitikk ble i denne perioden et felt for utøvelse av diplomati.»¹³ Dette sier en del om brobyggingspolitikken til de norske myndighetene og hvordan en ønsket å bevare de gode relasjonene på tvers av grensen gjennom å danne et minnefellesskap. En kan si at denne politikken videre underbygges av velviljen norske myndigheter viste for å fortsette arbeidet med Frigjøringsmonumentet i tiden etter Sovjetunionen trakk seg ut av Øst-Finnmark høsten 1945.¹⁴ Byggeprosessen ble imidlertid utsatt i flere runder i årene etter, noe Markussen ser i sammenheng med norsk sikkerhetspolitikks gradvise orientering vestover de første etterkrigsårene, mens arkivmaterialet vektlegger gjenreisning av bebyggelse og materialmangel som årsak.¹⁵ En kan nok heller ikke utelukke en kombinasjon av de to.

Til tross for både Einar Gerhardsens Kråkerøytale, hvor han tydelig talte om kommunismen som en trussel mot det norske demokratiet, og norsk NATO-medlemskap i 1949, stoppet ikke arbeidet med Frigjøringsmonumentet. Etter at initiativet ble plukket opp av norske myndigheter igjen i 1950 fortsatte arbeidet, og året etter formidlet Norges kommunistpartis avis, Friheten, at monumentet skulle avdukes sommeren 1951.¹⁶ Offentliggjøringen av monumentets utseende og inskripsjon skapte dog en hel del reaksjoner i en rekke norske aviser og hos myndighetene

¹¹ Markussen 2021: 101

¹² Markussen 2021: 102

¹³ Markussen 2021: 102

¹⁴ Markussen 2021: 103

¹⁵ Markussen 2021: 104

¹⁶ Markussen 2021: 105-106

som igjen skulle komme til å utsette avdukingen.¹⁷ De revideringene som dermed ble gjort i ettertid på bakgrunn av dette ble på sin side tatt imot negativt i sovjetiske media, som blant annet uttrykte at norske myndigheter hånte de sovjetiske soldatenes minne.¹⁸ Den endelige avdukingen av Frigjøringsmonumentet ble gjennomført den 8. juni 1952, hvor fire sovjetiske delegater gjestet det norske vertskapet ledet av fylkesmannen i Finnmark, Peder Holt. At begge lands parter hadde minnepolitiske målsetninger med seansen legges det dog ikke skjul på.¹⁹ Samlet sett konkluderer Markussen med at avdukingen av Frigjøringsmonumentet var en suksess sett i lys av norsk utenrikspolitikk, og at Utenriksdepartementets balanse mellom minnepolitikk og sikkerhetspolitikk på mange måter tilfredsstilte alle parter. Han poengterer at monumentet ikke har vært en gjenstand for hverken bilaterale konflikter eller kontroverser, men heller et område som åpner for dialog.²⁰

Annen forskning kan en finne i artikkelen «Dragkamp og balansegang: Frigjøringsmarkeringene i Kirkenes 1954-1994: Et minnepolitisk perspektiv», som og ble publisert i *Nordisk Østforum* i 2021. Også her har Joakim Aalmen Markussen bidratt sammen med historiker Kari Aga Myklebost. Artikkelen tar for seg frigjøringsmarkeringene ved Frigjøringsmonumentet fra 10-årsjubileet i 1954 til 50-årsjubileet i 1994 og ser nærmere på markeringene som kontinuerlig fant sted i femårssykluser gjennom hele den kalde krigen, med størst vekt på markeringene på 50- og 60-tallet.²¹ Frigjøringsmarkeringene vinkles i en forståelse som ser på dem som en utøvelse av politikk, som sees på som nødvendig for å forstå intensjonene til aktørene bak markeringene og hvordan fortiden minnes innenfor samtidens rammer. Vinklingen bidrar dermed til å kartlegge jubileumsmarkeringene gjennom femti år, samt hvordan samhandlingen mellom de norske og sovjetiske aktørene har påvirket gjennomføringen.²² Ved å bruke avisoppslag fra både norsk og sovjetisk presse, identifiseres blant annet markeringenes faktiske innhold og utvikling, mens arkivmateriale fra Utenriksdepartementet hjelper til med å forklare aktørenes intensjoner med markeringene.²³ Det nevnes og her om den brobyggingspolitikken norske myndigheter valgte å føre i tiden etter frigjøringen, men som viste seg krevende da Norge senere fikk en nærmere tilknytning til

¹⁷ Markussen 2021: 106-107

¹⁸ Markussen 2021: 108

¹⁹ Markussen 2021: 111-112

²⁰ Markussen 2021: 113

²¹ Myklebost & Markussen 2021: 61

²² Myklebost & Markussen 2021: 62-63

²³ Myklebost & Markussen 2021: 62

vestmaktene, hvilket redefinerte grunnlaget for de norsk-sovjetiske relasjonene i en tid hvor det oppsto skarpe fronter mellom øst og vest. Denne tiden, fram til 1953, betegnes gjerne som «de dype kald krigs-årene».²⁴

Den første markeringen i 1954 ble til etter en forespørsel sendt av Norsk-sovjetrussisk samband til Utenriksdepartementet. På bakgrunn av det nye sovjetiske statsoverhodets Nikita Khrusjtsjovs linje som jobbet mot mildere forhold mellom øst og vest, forklares det at initiativet om å gjennomføre en slik minnemarkering kan sees i sammenheng med dette.²⁵ Utenriksdepartementet skal ikke nødvendigvis ha vært negativt innstilt til en slik markering, men det påpekes at norske myndigheter på en annen side var opptatt av hvordan framstillingen av Sovjetunionens militære operasjon på norsk jord ville være, og at det var viktig at også de norske aktørene i frigjøringen ble belyst.²⁶ Denne første frigjøringsmarkeringen gikk i og for seg i konfliktfrie former, og ble avholdt med både den norske justisministeren Gustav Sjaastad og den sovjetiske generalløytnanten V. I. Sjtsjerbakov, lederen av de sovjetiske landstyrkene som frigjorde Øst-Finnmark i 1944, til stede. Det nevnes dog at dette var første og siste gang en statsråd representerte Norge under frigjøringsmarkeringene under den kalde krigen. Til tross for at framstillingen av frigjøringen var ulikt vektlagt av de norske og sovjetiske talerne, ble markeringen fra sovjetisk side sett på som vellykket.²⁷ Denne første markeringen dannet et utgangspunkt for senere markeringer som skulle foregå i femårsintervaller. Dette til tross for at Utenriksdepartementets arkivmateriale viser til at de norske myndighetene til ulik grad skal ha blitt forbauset hver gang det igjen ble aktuelt å gjennomføre slike minnemarkeringer i Kirkenes de neste to tiårene.²⁸ Med dette kan en si at grunnlaget for minnefellesskapet på mange måter var lagt, og gjennom de kommende markeringene var en tradisjon for hvordan en skulle bevare dette fellesskapet dannet.

Uten å gå for mye inn i de øvrige frigjøringsmarkeringene, er det noen poenger som er verdt å nevne som er av relevans til denne oppgaven. På 70- og 80-tallet bestemte de norske myndighetene at det skulle tas et fastere grep om markeringene ettersom de tidligere kun hadde blitt initiert fra sovjetisk hold, og kunne bære preg av en form for ensidig hyllest av Sovjetunionens innsats i frigjøringen, som blant annet resulterte i en mal på eksempelvis

²⁴ Myklebost & Markussen 2021: 64

²⁵ Myklebost & Markussen 2021: 64-65

²⁶ Myklebost & Markussen 2021: 65

²⁷ Myklebost & Markussen 2021: 66-67

²⁸ Myklebost & Markussen 2021: 68

representasjonen fra norsk side. I denne tiden ble og narrativet om frigjøringen mer stabilt, hvor det ble uttrykt takknemlighet fra norsk side, og det fredelige naboskapet og den gjensidige respekten mellom folket ble trukket fram fra begge sider. Taler og kransenedleggelse ved Frigjøringsmonumentet ble her og etablert som hendelsen i sentrum av alle markeringene.²⁹ Etter Sovjetunionens oppløsning ble relasjonene på tvers av grensene styrket, hvilket ble uttrykt ved 50-årsjubileet i 1994, hvor initiativet til markeringen nå kom «fra nord-norske aktører, Sør-Varanger kommune og Finnmark fylkeskommune.»³⁰ Det etablerte narrativet ble heller ikke utsatt for noen nevneverdig endring annet enn en sterkere tydeliggjøring av det fra norsk side.³¹ Avslutningsvis skrives det blant annet at den kontinuerlige gjennomføringen av markeringene, til tross for perioder med høyere sikkerhetspolitisk spenning, vitner om rollen de har spilt i å bevare bilaterale relasjoner mellom landene.³² Tradisjonen som ble etablert rundt markeringene og om narrativet om frigjøringen knyttet den inn i et norsk-russisk fellesskap med mål om å forvalte det historisk gode naboskapet.³³ Til sist konkluderer de med at denne tradisjonen videre blant annet har fungert som dempende på spenninger under den kalde krigen, og at med tanke på den voksende politiske representasjonen og omfanget av minnemarkeringene «under det som omtales som en ny kald krig fra 2014, viser oss at de muligens har større betydning for naboskapet i dag enn noen gang før.»³⁴

1.2. Forskningsdesign

I denne oppgaven vil jeg i lys av den nevnte «kransesaken» i 2023 anvende minneteorier i en nærmere undersøkelse av Frigjøringsmonumentet i Kirkenes og se på det norsk-russiske minnefellesskapets problematikk knyttet til det, samt trekke fram og diskutere andre hendelser som i ulik grad har vært påvirkende på relasjonene mellom Norge og Russland siden 2014. Denne overordnede problemstillingen utleder følgende underordnede problemstillinger: På hvilken måte har «kransesaken» fra et minnepolitisk perspektiv påvirket det kollektive minnet om frigjøringen av Øst-Finnmark lokalt, og hvordan har den bidratt til å endre synet på Frigjøringsmonumentet? Hvordan kan en sammenlikne reaksjonene etter konflikten i 2023 med reaksjonene etter annekasjonen av Krim i 2014? Hvilke minneaktører fra både norsk og russisk

²⁹ Myklebost & Markussen 2021: 73-74

³⁰ Myklebost & Markussen 2021: 74

³¹ Myklebost & Markussen 2021: 75

³² Myklebost & Markussen 2021: 76

³³ Myklebost & Markussen 2021: 77

³⁴ Myklebost & Markussen 2021: 78

side har ønsket å forme narrativet om frigjøringen for å tjene sine politiske hensikter, og hvordan har disse holdningene endret seg i perioden? På hvilken måte har andre hendelser som «flyvraksaken» fra 2015 fungert som et uttrykk for det kollektive minnet i Sør-Varangers motstand mot norske myndigheters sikkerhetspolitikk?

Denne oppgaven innehar et omfattende kilderegister som i størst grad består av avisartikler som primærkildene i diskusjonen rundt eksempelvis «kransesaken» og reaksjonene etter, men og i en betydelig grad av teori og støttelitteratur som bistår argumentasjonen. Den benytter seg dessuten av avisartikler som sekundærlitteratur der det er nødvendig å redegjøre for diverse forhold. Avisen som brukes aller mest er lokalavisen Sør-Varanger avis ettersom den gir et godt innblikk i de lokale forholdene, og har dekket store deler av bildet. Artikler fra NRK har og i stor grad vært bidragsytende. Der det er nødvendig, supplerer andre aviser med innhold som forklarer de ulike situasjonene bedre. Eksempelvis brukes video som kilde der den viser interaksjoner mellom aktører og hva som fysisk fant sted.

Det er viktig å poengtere at i anvendelse av avisartikler som kilde, er det nødvendig å også stille seg kritisk til innholdet. På en side skildrer aviser en hendelse på mange måter «på stedet», og kan med det samle sin informasjon direkte fra enten deltakende individer eller øyenvitner, som er bra i den forstand av at hendelsen er såpass fersk. Sett fra en annen side vil dette samtidig være problematisk ettersom innholdet i varierende grad kan være pålitelig. I tillegg vil også kilden kunne farges av journalistens eget bias og eventuelle politiske ståsted.³⁵

Et annet poeng i oppgavens utvalg av kildeinnhold er at det finnes en rekke kilder som sier noe om både norsk-russiske minneforhold og generelle politiske forhold som kunne vært aktuelle for sekundærlitteraturen. I tillegg finnes det en rekke primærkilder bestående av avisartikler, debattinnlegg og kronikker som blant annet diskuterer situasjonene som belyses i oppgaven. På bakgrunn av dette har jeg sett det nødvendig å være selektiv i utvelgelsesprosessen, samtidig som jeg har ønsket å være så informativ som mulig. Den tunge vektleggingen av litteraturen om Frigjøringsmonumentet og frigjøringsmarkeringenes bakgrunn innledningsvis er et resultat av dette, og sees på som nødvendig i oppgavens store sammenheng. Markussen poengterer som nevnt at det på det tidspunktet ikke hadde vært noen konflikter knyttet til monumentet, noe det

³⁵ Baumgartner 1981: 256

nå i ettertiden har blitt. Videre må det understrekes at det til ulik grad har vært krevende å jobbe med kildemateriale som har blitt utgitt underveis i arbeidet.

Bakgrunnen for valget av oppgaven begynte først og fremst med en egen interesse for lokalhistorie og minnehistorie. Av den grunn falt valget naturlig på å skrive om Frigjøringsmonumentet og dets minnehistorie ettersom jeg er vokst opp i dette minnelandskapet selv, og ettersom «kransesaken» både var og er et svært dagsaktuelt tema som det naturlig nok ikke har vært skrevet så mye om tidligere, så jeg dette som en spennende oppgave å gjennomføre. Arbeidet startet med å studere litteraturen om monumentet og frigjøringsmarkeringene nærmere, samt de avisartiklene som omtalte saken og dens etterspill. Videre undersøkte jeg minneteorier som kunne være relevant for oppgaven, da for å se på hvilken måte jeg kunne knytte disse delene sammen. Da grunnlaget var lagt, satte jeg i gang med utarbeidelsen av en eventuell problemstilling, og landet til slutt på denne oppgaven.

Oppgaven vil herfra inndeles i fire kapitler. Det første av disse kapitlene tar blant annet for seg Frigjøringsmonumentet og frigjøringsmarkeringene i lys av tre ulike minneteorier som også vil anvendes underveis i oppgaven, samt navnebruken på monumentet. Kapitlet etter vil gå i dybden på de minnepolitiske omstendighetene rundt «kransesaken» i 2023 og diskutere forholdene i tiden før, under og etter. Videre vil linjene trekkes tilbake i tid til etter annekasjonen av Krim i 2014, og hvordan frigjøringsmarkeringene i 2014 og 2019 ble gjennomført, samt se på eksempler som illustrerer den lokale motstanden mot norske myndigheters politikk ovenfor Russland i samtiden. Til sist vil problemstillingene i oppgaven sammenfattes i en sammenlikning og konklusjon.

Kapittel 2: Minneteori anvendt på Frigjøringsmonumentet

For å kunne diskutere Frigjøringsmonumentets minnehistorie og frigjøringsmarkeringenes minnepolitiske forutsetning, er det nødvendig med en begrepsavklaring. Det foreligger en hel del minneteori og litteratur som forklarer minners påvirkning på samfunnet, samt hvordan minner kan brukes politisk til å forme et bilde av samtiden. Denne forståelsen er grunnleggende i denne studien av hvordan minnene om frigjøringen av Øst-Finnmark har vært sentrale i både konflikten som oppsto ved monumentet i 2023, og i uenighetene om minnefellesskapet etter 2014.

Den kanskje mest essensielle forståelsen innenfor minnehistorie finner en i konseptet om kollektivt minne, utformet av den franske sosiologen Maurice Halbwachs i mellomkrigstida. Kollektive minner kan forklares som måten individuelle minner skapes hos mennesker gjennom forskjellige sosiale rammeverk, samt som individers felles forståelse av fortiden gjennom eksempelvis kommunikasjon, interaksjoner og media. Halbwachs teori om sosiale rammeverk baserer seg på at uten noen form for sosial kontakt kan ikke mennesker få tilgang til minnene sine. Det er gjerne sammen med andre at opplevelser og minner skapes, og gjennom andre en påminnes opplevelsene og bevarer minnene. Gjennom kontakten med andre mennesker vil en også kunne tilegne seg kunnskap om alt fra diverse fakta til tenkemåter. Med andre ord kan en si at forståelseshorizonten vår forutsettes av de sosiale rammeverkene vi tilhører.³⁶ Det kollektive minnet er på mange måter en samling individuelle minner som gjør de to avhengige av hverandre ettersom førstnevnte ikke kan eksistere uten sistnevnte som formes sosialt.³⁷ Halbwachs legger og vekt på kollektive minner gjennom generasjoner, hvor familieminne er et eksempel på det. De eldste av disse kollektive minnene går så langt tilbake som den sosiale gruppens eldste medlemmer kan huske, og de minnene som videreformidles vil kunne opprettholdes av yngre medlemmer som fører de videre, til tross for at de ikke opplevde minnet førstehånds.³⁸ Et relevant eksempel kan være en besteforelders fortellinger om krigens dager til et barnebarn.

Kollektive minner er spesielt interessante sett i tilknytning til den andre verdenskrigen, ettersom minnet til en grad enda sitter sterkt i befolkningen. Ola Svein Stugu skriver i *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne* om hvordan mange deler ulike forståelser, forestillinger og tilnærminger til krigsårene, og at minnene ikke bare tilhører de enkeltpersonene som opplevde krigen.³⁹ Han påpeker at de kollektive minnene om den andre verdenskrigen også forandres og reproduseres i det en kan kalle en kontinuerlig forhandlingsprosess hvor kulturutveksling og andre kulturelle prosesser på mange måter er med på å endre narrativet. Dette skjer eksempelvis under de nevnte generasjonsutvekslingene når nye individer kommer inn og gamle går ut av kollektivet. Til tross for at det innenfor større samfunn gjerne eksisterer ulike kollektive minner som deler ulike forståelser og oppfatninger av hendelser, er det ofte etablerte forestillinger som står så sterkt at de danner en form for hegemonisk minnekultur som

³⁶ Ertl 2011: 15

³⁷ Ertl 2011: 16

³⁸ Ertl 2011: 17

³⁹ Stugu 2021: 15

setter rammene for hvilke fortellinger som kan ansees som legitime. Maktforholdene i en kultur farger i stor grad dette narrative.⁴⁰ Sett i sammenheng med frigjøringen av Øst-Finnmark kan det forstås slik at de kollektive minnene som både viderefører erindringene til de som opplevde krigen og den fortellingen lokale myndigheter ønsker å etablere, i stor grad påvirker forståelsen av fortiden i samfunnet. Dette underbygges av Stugu som påpeker at det i etterkrigstida spesielt har vært viktig for fellesskapet å skape en felles konsensus om hvordan krigen og erfaringene derfra skal forstås og tolkes.⁴¹ Samtidig må dette sees i både en nasjonal og lokal sammenheng, ettersom prioriteringene vil være ulike.

En annen grunnleggende minneteori finner en i begrepet *Lieux de Mémoire*, direkte oversatt til «minnested» på norsk, utarbeidet av den franske historikeren Pierre Nora. Nora beskriver disse minnestedene som rester og en form for legemliggjørelser av minner som overlevende av en historie som på mange måter har gitt avkall på minnene tilknyttet den.⁴² Med andre ord forankres ulike minner i diverse minnesteder, noe historien ikke nødvendigvis alltid tar hensyn til. Han påpeker og at vi markerer jubileer, organiserer feiringer og lager arkiv ettersom slikt ikke er en selvfølgelighet lenger, og står i kontrast med ritualer, som han mener samfunnet på mange måter har fjernet.⁴³ De kontinuerlige frigjøringsmarkeringene i Kirkenes for å hedre og bevare minnefellesskapet med Sovjetunionen og Russland er et relevant eksempel på dette. Ola Svein Stugu velger å bruke ordet *minneknagger* om Noras «steder i minnet», som han forklarer at er en utvidet betydning av begrepet, og presiserer at det omfatter både materielle og ikke-materielle gjenstander. Stugu trekker fram blant annet 9. april, Quisling, Blücher og kongen som eksempler på viktige minneknagger fra historien om andre verdenskrig i Norge.⁴⁴ I Øst-Finnmark vil derimot vesentlige minneknagger som eksempelvis partisanene, 25. oktober og Den røde armé være mer relevante.

Helt siden avdukingen i 1952, har Frigjøringsmonumentet i Kirkenes fungert som selve legemliggjørelsen av de kollektive minnene om Den røde armés frigjøring av Øst-Finnmark i 1944. Der en kan si at historien om krigen i nord generelt, som vi skal se, ikke alltid har vært tildelt så mye plass i den norske grunnfortellingen om krigen, har kollektive minner om sentrale deler av den, som frigjøringen, blitt forankret i minnesteder som Frigjøringsmonumentet.

⁴⁰ Stugu 2021: 16

⁴¹ Stugu 2021: 17

⁴² Nora 1996: 6

⁴³ Nora 1996: 6-7

⁴⁴ Stugu 2021: 19

Joakim Aalmen Markussen forklarer det slik at forankringen av disse kollektive minnene i monumentet, til tross for at de ikke helt harmonerte med den norske sikkerhetspolitikken, tjente en sikkerhetspolitisk funksjon som «bidro til at Sovjetunionen ikke utelukkende kunne framstilles som en ubetinget trussel.»⁴⁵ Videre konkluderer han med at monumentet la grunnlaget for minnediplomatisk dialog mellom Norge og Sovjetunionen ettersom forholdet mellom dem ikke alltid hadde vært fiendtlig.⁴⁶

En tredje minneteori som er relevant å trekke fram er begrepene *kulturelt minne* og *kommunikativt minne*, introdusert av Jan og Aleida Assmann mot slutten av 80-tallet.⁴⁷ Teoriene deres bygger på mange måter videre på Halbwachs sin teori om det kollektive minnet, hvor de deler begrepet hans mellom det de kaller institusjonelle kollektive minner som er tilknyttet media og ritualer (kulturelle minner), og kollektive minner som baserer seg på kommunikasjon og hverdagsinteraksjoner (kommunikative minner).⁴⁸ En kan forklare de kommunikative minnene som mer løse og flytende enn de kulturelle minnene som forankres i ritualer og tradisjoner, noe frigjøringsmarkeringene ved Frigjøringsmonumentet kan være et eksempel på, og som til en grad samstemmer med Noras tanker. Der kulturelle minner, som vel og merke kan være eldgamle, er mer etablerte og formidles av spesialiserte minneaktører ved utførelse av ulike ritualer, består de kommunikative minnene av individuelle historiske erfaringer og interaksjoner som formidles av ikke-spesifikke øyenvitner innenfor ulike minnekulturer. Levetiden til de kommunikative minnene strekker seg derfor gjerne ikke mer enn 80-100 år tilbake i tid.⁴⁹ Disse nevnte minneaktørene kan både sees i samsvar med de avgjørende aktørene som bidro til å danne minnefellesskapet mellom Norge og Sovjetunionen i 1954, samt de framtrepende norske og russiske aktørene som formidler sine fortellinger om frigjøringen nå i nyere tid.

Ola Svein Stugu konkretiserer dette i boken *Historie i bruk* i forbindelse med andre verdenskrig. De kommunikative minnene bæres av de menneskene som opplevde krigshandlingene, men når tidsvitnene ikke finnes lenger står kun restene, de kulturelle minnene, igjen i form av fysiske levninger og skriftlige kilder. Her påpeker han og viktigheten av det han kaller en kulturell

⁴⁵ Markussen 2021: 114

⁴⁶ Markussen 2021: 114

⁴⁷ Ertl 2011: 27

⁴⁸ Ertl 2011: 28

⁴⁹ Ertl 2011: 29

kanon, som synliggjør minnene samfunnet har bestemt at skal minnes.⁵⁰ Ettersom det blir færre og færre tidsvitner av krigen, vil disse levningene, som Frigjøringsmonumentet, være avgjørende for fortellingen om krigen, i likhet med de kollektive minnene som bevarer individuelle erfaringer fra krigsårene. Eksempelvis kan en si at det som inkluderes i diverse historiebøker tilhører en kulturell kanon, mens alt som ikke nevnes til ulik grad blir glemt bort. I det tilfellet vil det selvfølgelig også være et spørsmål om relevans. Dette kan sees i sammenheng med det Stugu kaller en *passiv dagliglivsglemsel*, men det som på en annen side kan kalles *aktiv glemsel* kommer til uttrykk gjennom eksempelvis monumentknusing og streng sensur, og styres av de med makt i et samfunn.⁵¹ Eksempler på aktiv glemsel finner en i stor grad i dagens Russland, samt i den tidligere Sovjetunionen, noe jeg skal komme tilbake til.

Egyptologen Jan Assmann vektlegger og en sammenheng mellom kollektiv identitet, minner og utøvelse av politisk makt, noe han anvender i sin forskning på flere av de tidlige samfunnsformene. Teorien forklares ved at ulike samfunn bevarer sin identitet over generasjoner og skaper en forestilling av seg selv gjennom utvikling av minnekulturer, og da gjerne på svært forskjellige måter. Strukturen i samfunnene dannes av innslag av forskjellige tider, hvor fortid og samtid bringes sammen, samt av ulike samfunnsgruppers måter å minnes på.⁵² Til tross for at teorien knyttes mot eldre samfunn, kan en se det i en sammenheng med nyere tids minnepolitikk i både Norge og Russland, hvor blant annet den politiske bruken av fortellingene om krigen og frigjøringen bidro til den polariserende «kransesaken», hvilket vil diskuteres i neste kapittel. Assmann deler og konseptet om minnepolitikk i to, i det han kaller «varme» og «kalde» kulturer. Der de varme er dynamiske samfunn og bruker minner til egen utvikling, forandrer ikke de kalde kulturene synet på fortiden ved å «fryse» historisk endring.⁵³ Det kulturelle minnet er grunnlagt på «myter», forklart som fortellinger om en felles fortid som hjelper en å orientere seg i samtiden, og vil enten forholde seg til en alternativ (varm) eller absolutt (kald) fortid.⁵⁴ I sammenheng med den andre verdenskrig er det dog vanskelig å bruke begrepet «myter» om fortellingene ettersom mye i stor grad er dokumentert, men mytene kan på en annen side tolkes som de varierende framstillingene som presenteres av ulike minneaktører på både norsk og russisk side i dag.

⁵⁰ Stugu 2016: 28

⁵¹ Stugu 2016: 28

⁵² Ertl 2011: 33

⁵³ Ertl 2011: 33-34

⁵⁴ Ertl 2011: 34

For å kunne anvende minneteoretiske begreper i en diskusjon om det norsk-sovjetiske/russiske minnefellesskapet som ble dannet etter andre verdenskrig, er det vesentlig å påpeke forskjellene mellom den norske og sovjetiske/russiske minnepolitikken, samt forskjellene mellom hvordan krigen framstilles i Norge og Russland. Den norske minnepolitikken som trekkes fram er den som har vært framtrekkende i utarbeidelsen av Frigjøringsmonumentet, mens den russiske vil sees fra et bredere perspektiv. Slik minnepolitikk defineres i Myklebost og Markussens artikkel om frigjøringsmarkeringene, forklares den blant annet slik: «Minnesmerker og grunnfortellinger som etableres gjennom seremonier forteller noe om hvordan aktørene bak markeringene ønsker å minnes fortida innenfor rammene av den samtida de står i.»⁵⁵

Et eksempel på en norsk minnepolitisk handling i tråd med denne forklaringen kan være de norske myndighetenes avgjørelse om å fjerne ørnen som originalt var tiltenkt under den sovjetiske soldatens fot på Frigjøringsmonumentet i 1951. Bakgrunnen for at ørnen var med i de opprinnelige sovjetiske tegningene, var dens symbolske funksjon i å illustrere Den røde armés seier over Nazi-Tyskland, men var på en annen side problematisk ettersom Vest-Tyskland hadde benyttet seg av en variant av ørnen i sitt flagg. Spesielt ettersom Norge samme år hadde innledet et diplomatisk samarbeid med landet. Markussen trekker blant annet fram en kritikk fra den norske psykiateren Johan Scharffenberg, som mente at ørnen ville sees på som en fornærmelse av tyskere, og presiserte at på bakgrunn av den radikale endringen i forholdet mellom Norge og Sovjetunionen siden 1945, gjorde at enighetene mellom landene den gangen ikke passet seg i denne tiden.⁵⁶ Kritikken fra Scharffenberg kan sees i samsvar med at myndighetene valgte å fjerne ørnen, som en kan tolke at ble gjort på bakgrunn av at den ikke passet inn i samtiden de sto i, selv om planene kun var seks år gamle. Dette eksempelet forklarer og godt den vanskelige sikkerhetspolitiske balansegangen for de norske myndighetene i forbindelse med det norsk-sovjetiske minnefellesskapet etter frigjøringen.

Ola Svein Stugu forklarer at den norske grunnfortellingen om andre verdenskrig og minnet om den i stor grad kan sees i en vestlig forståelse. Ettersom Norge ble med i krigen gjennom konflikten mellom Storbritannia og Tyskland, som skapte et bilde av Tyskland som krigshisseren, var det naturlig for mange nordmenn å identifisere seg med britenes syn på krigen. I etterkrigsårene ble dette synet ytterligere styrket av Norges vestlige orientering mot

⁵⁵ Markussen & Myklebost 2021: 62

⁵⁶ Markussen 2021: 106-107

USA. Av den grunn har fortellingen om krigen gjerne blitt sett i en større internasjonal kontekst, hvor eksempelvis frigjøringen av Øst-Finnmark sees i sammenheng med historien om Murmanskfronten, som var ytterpunktet lengst nord på østfronten.⁵⁷ På bakgrunn av denne vestlige forståelsen kan en og tolke det slik at krigen i nord generelt sett har fått mindre plass med tanke på tilknytningen til Sovjetunionen i øst.

Vender en blikket mot Russlands krigsfortelling, finner en vesentlige forskjeller. I tredje bind av trebindsverket *Andre verdenskrig i nord*, utgitt i 2022 under tittelen *Kampen om frihet*, skriver Joakim Aalmen Markussen og Petia Mankova om hvordan fortellingen om andre verdenskrig i Sovjetunionen var styrt av maktøverne og stadig endret seg etter skiftningene i den politiske ledelsen i det kommunistiske partiet. Det påpekes at et slikt grep om krigshistoriefortellingen også kan sees i dagens Russland, og at den har vært brukt innenrikspolitisk og senere utenrikspolitisk som en ideologisk plattform for å blant annet bygge ut en russisk stormaktsideologi. Markussen og Mankova poengterer at russiske myndigheters retorikk knyttet til krigen var en sterk bistående faktor til å rettferdiggjøre invasjonen av nabolandet Ukraina i 2022.⁵⁸

To kontrasterende eksempler på Sovjetunionens vekslende narrativ om krigen kan være under eksempelvis Josef Stalins tid fram til 1953 og under Mikhail Gorbatsjovs tid fra 1985 til Sovjetunionens oppløsning. Under Stalin var fortellingen i all hovedsak basert på hans ukritiske fortolkninger av krigen, hvor han ble gitt all ære for seieren, og ellers falt alt utenfor bort i det som var en historieskriving basert på et snevert kildegrunnlag.⁵⁹ Over 30 år senere hadde ting endret seg drastisk i historiefortellingen, i likhet med flere andre faktorer i og rundt Sovjetunionen. Under Gorbatsjov fikk de allierte i Europa og USA også en plass i fortellingen, og i talen hans ved 40-årsjubileet i 1985 takket han for deres innsats. Videre ble det innledet samarbeid mellom russiske og norske historikere allerede i 1986 ettersom Gorbatsjovs glasnost-politikk blant annet åpnet for faglig utveksling over grensene.⁶⁰

Under president Vladimir Putin i ettertiden har fortellingen igjen blitt endret til et fokus på *seieren* i krigen, hvor blant annet omstridte problemstillinger tilknyttet Sovjetunionen

⁵⁷ Stugu 2021: 148

⁵⁸ Markussen & Mankova 2022: 487-488

⁵⁹ Markussen & Mankova 2022: 506

⁶⁰ Markussen & Mankova 2022: 518

skyggelegges.⁶¹ Framstillingen av krigen i Putins Russland henvender seg også i stor grad til et internasjonalt publikum med en retorikk som blant annet søker et mål om oppslutning til kampen deres mot ulike former for nazisme og nynazisme, hvilket har vært et av grunnargumentene som har vært brukt for å rettferdiggjøre nevnte invasjon i 2022.⁶² I og med at Statsdumaen i 2014 innførte straffeforfølgelse av usannheter mot Sovjetunionens krigsinnsats, har det nok heller ikke vært noen lett oppgave å stille seg kritisk til dette narrativet innad i landet.⁶³ Dette gjenspeiles i en artikkel fra 2024 skrevet av Joakim Aalmen Markussen i *Nordisk Østforum*, «Monumental minnepolitikk: Russlands bruk av sovjetiske og russiske krigsminnesmerker i Nord-Norge 2014-2023», hvor han presiserer at minnepolitikk i dagens Russland har blitt sikkerhetspolitikk.⁶⁴ En kan tolke det dit hen at Russlands krig mot Ukraina på mange måter kan sees på som en videreførelse av Sovjetunionens «seier» over den tyske nazismen i andre verdenskrig, og at Vladimir Putin og hans menn bruker dette seiersnarrativet for å legitimere aggresjonen. En framstilling som blant annet har vært problematisk i forbindelse med generalkonsulatet i Kirkenes sin bruk av Frigjøringsmonumentet, som vi skal se i kapittel 3.

2.1. «Russermonumentet»

«Russermonumentet», eller «Russemonumentet» om en vil, er et navn Frigjøringsmonumentet i stor grad har vært kjent under lokalt i lang tid. Ved å undersøke et utvalg kilder har jeg forsøkt å se på hvordan de ulike navnene på monumentet har vært brukt i diverse sammenhenger, da særlig de siste tiårene. Det kan sees på som litt søkt å diskutere dette ettersom det tilsynelatende ikke er noe håndfast som forklarer navnebruken, men vil likevel kunne være med på å gi en dypere innsikt av hvordan folk har forstått og tolket dette krigsminnesmerket.

Nyere kilder bruker konsekvent navnet Frigjøringsmonumentet, hvor Russe(r)monumentet gjerne refereres til som et navn som brukes på folkemunne, mens eldre kilder varierer. Joakim Aalmen Markussens artikkel om opprettelsen av monumentet fra 2021 er et bra eksempel på de siste års bruk, og gjør det slik som nevnt over.⁶⁵ I en rekke avisartikler fra 2023 etter «kransesaken», slik som i eksempelvis Sør-Varanger Avis sin dekning av saken, brukes kun

⁶¹ Markussen & Mankova 2022: 520

⁶² Markussen & Mankova 2022: 521-522

⁶³ Markussen & Mankova 2022: 520

⁶⁴ Markussen 2024: 61

⁶⁵ Markussen 2021: 98

Frigjøringsmonumentet.⁶⁶ En kan forstå det sånn at Frigjøringsmonumentet på mange måter er det etablerte navnet både lokalt og nasjonalt i dag. Ser en litt lenger tilbake i tid finner en dog i større grad en varierende bruk av navnet, slik som i *Frigjøringen av Øst-Finnmark 1944-45* fra 2005, hvor både Russemonumentet og Frigjøringsmonumentet brukes om hverandre innledningsvis i boken.⁶⁷ Sør-Varanger Historielags *Minnesmerker i Sør-Varanger* fra 2008 illustrerer et godt eksempel på bruk av navnet lokalt, hvor kun Russemonumentet oppføres som navn på monumentet.⁶⁸ I boken *Krig og frigjøring i nord*, som ble utgitt i 2015, refereres det og kun til Russemonumentet.⁶⁹ Denne boken er for øvrig den eneste vitenskapelige kilden jeg har funnet hvor dette navnet brukes. Det finnes naturlig nok en rekke kilder en kunne benyttet hvor bruken varierer, som i en større undersøkelse kunne vært interessant å diskutere i seg selv. Dog, det siste og mest bemerkelsesverdige eksempelet en kan se på er Sør-Varanger kommunes navnebruk på monumentet i forbindelse med programmene til den nasjonale frigjøringsmarkeringen 8. mai 2019 og markeringen for frigjøringen av Øst-Finnmark 25. oktober 2019. I programmet for førstnevnte markering vises det til at arrangementet avholdes ved Russemonumentet (Frigjøringsmonumentet)⁷⁰, mens i programmet for sistnevnte skrives det at kransenedleggelsen vil skje ved Frigjøringsmonumentet («Russemonumentet»)⁷¹. En kan si at dette nok har sin naturlige forklaring i at det på denne tiden og i årene før hersket en form for likegyldighet til bruken av de to navnene, spesielt lokalt, og det oppfattes nærmest som om det har gått litt for det samme i forbindelse med hva en har valgt å bruke. En presisering av hva en snakker om virker til å ha forekommet der forfatteren syntes det passet seg.

Slik jeg ser det har likegyldigheten når det kommer til navnebruken vært dominerende over en lengre tid, men at Frigjøringsmonumentet på mange måter har blitt det etablerte navnet de siste årene fram til 2024. Det er først og fremst vanskelig å si når bruken av «Russermonumentet» først ble tatt i bruk av lokalbefolkningen, men en kan spekulere i om det lokalt allerede under Sovjetunionens tid ikke ble skilt så drastisk mellom sovjetisk og russisk, og at de på andre siden av grensa var nettopp russiske, som rent språklig kan ha gjort det naturlig å kalle monumentet ved det navnet. Skiftet over til det mer etablerte Frigjøringsmonumentet i senere tid kan slik jeg tolker det sees i sammenheng med at en i større grad ønsker å distansere seg fra Russland og

⁶⁶ Børfjord, 2023b

⁶⁷ Gorter et al. 2005: 7-9

⁶⁸ Sør-Varanger Historielag 2008: 52

⁶⁹ Fagertun 2015: 148

⁷⁰ Wollmann 2019

⁷¹ Sør-Varanger kommune 2019

landets virksomhet. For å kunne si noe med sikkerhet kreves det helt klart en nærmere studie på feltet, men ved å overveie det i denne oppgaven kan en få et bedre bilde av lokalbefolkningens generelle forståelse av monumentet og relasjonene på tvers av grensen.

Kapittel 3: «Kransesaken» i 2023

Den såkalte «kransesaken» fant sted 25. oktober 2023 og markerer et tydelig brudd på en lang minnetradisjon i det norsk-sovjetiske/russiske minnefellesskapet som oppsto etter andre verdenskrig. Denne delen redegjør for saken og hvordan den i ettertid har skapt polarisering og debatt i lokalsamfunnet. Hva var bakgrunnen for saken, og hvordan har minnet knyttet til Frigjøringsmonumentet endret seg i ettertid?

3.1. Etter invasjonen av Ukraina

Den 24. februar 2022 invaderte Russland nabolandet Ukraina, hvilket sendte sjokkbølger gjennom verden, og skulle i sin tur ramme lokalsamfunnet i Kirkenes. Kun dagen før invasjonen hadde den årlige Kirkeneskonferansen startet, hvor blant annet den norske utenriksministeren og den russiske ambassadøren i Norge deltok, og meldingene om russisk frammarsj i Ukraina overskygget på mange måter dag to. I sin åpning av konferansen denne dagen var daværende ordfører i Sør-Varanger, Lena Norum Bergeng raskt ute med å fordømme invasjonen, men ikke det russiske folket, og la vekt på de russiske relasjonene i kommunen og viktigheten av folk-til-folk-samarbeidet. Hun poengterte også at hun som ordfører til enhver tid ville forholde seg til regjeringens forsvar- og utenrikspolitikk.⁷² I lys av at hendelsen her var helt ny, kan en se på reaksjonen til ordføreren som forståelig med tanke på det tette samarbeidet med Russland i tiden. På det tidspunktet var nok og mye enda uklart, som på sitt vis gjorde situasjonen vanskelig å forholde seg til umiddelbart.

Senere samme år, da generalkonsulatet i Kirkenes brått inviterte til en frigjøringsmarkering ved Frigjøringsmonumentet den 22. oktober, svarte ordfører Bergeng til High North News at det ikke ville være noen markering av frigjøringen fra kommunens side 25. oktober.⁷³ Dette uten at det kom noen klarhet i artikkelen rundt hva hun mente om generalkonsulatets invitasjon. Da generalkonsulatets markering fant sted, møtte en stor mengde demonstranter bestående av både

⁷² Abarkach, 2022

⁷³ High North News, 2022

nordmenn, russere og ukrainere opp med ukrainske flagg og la ned en krans i de ukrainske fargene til støtte for landet rammet av Russlands krigføring.⁷⁴ Demonstrantene snudde og ryggen til da generalkonsul Nikolai Konygin talte om hvordan folk sto sammen i kampen mot fascismen under krigen, slik det framkommer i The Barents Observers dekning av saken.⁷⁵ En kan allerede her tolke generalkonsulens valg om å arrangere en slik markering som en tydelig politisk handling, og kan sees i sammenheng med minnepolitikken de russiske myndigheten opererer med. De oppmøtte demonstrantene på sin side viste tydelig tegn til hva de mente om generalkonsulatets markering og hvordan Frigjøringsmonumentet ble brukt, som fra et minneperspektiv både kan tolkes som en uenighet i framstillingen av narrativet om krigen, samt bruken av minnesmerket politisk. På en annen side kan en si at demonstrasjonen og uttrykker medmenneskelighet for det krigsrammede Ukraina, og at en slik markering for det første kan sees på som ikke passende på norsk jord, og for det andre er en nær arena for folk til å tydeliggjøre for russiske myndigheter hva de synes om krigen landet fører.

3.2. Frigjøringsmarkeringen oktober 2023

«Her tar ordføreren et oppgjør med Putins monumentspolitikk» var overskriften i artikkelen Sør-Varanger avis publiserte da ordfører Magnus Mæland la ned kommunens krans ved Frigjøringsmonumentet tidlig på morgenen den 25. oktober 2023.⁷⁶ Med tanke på at denne artikkelen ble publisert før konflikten oppsto senere på dagen, kan overskriften allerede si oss mye om de lokale myndighetenes mål med markeringen. Kransen var dekorert med gule blomster og lå på et blått klede, og bar med det et sterkt preg av de ukrainske fargene. At fargevalget var bevisst i forbindelse med krigen i Ukraina legges det ikke skjul på, og ordføreren forklarte hvordan kransen i tillegg tydeliggjorde at også ukrainske soldater var en del av Sovjetunionens røde armé som frigjorde Øst-Finnmark. Han påpekte også at den var ment som et oppgjør mot Putins monumentspolitikk, og at Frigjøringsmonumentet «er et monument over Sovjetarmeens seier og frigjøring, og ikke Russland.»⁷⁷ Med en slik tydeliggjøring tar ordføreren på mange måter et grep om markeringen som viser til den politiske situasjonen både lokalt og i verden, og bruker minnet om frigjøringen til å spre et politisk budskap. Frigjøringsmonumentet blir dermed en sentral arena for dette. Handlingen skiller i stor grad

⁷⁴ Vik et al., 2022

⁷⁵ Nilsen, 2022

⁷⁶ Børfjord, 2023a

⁷⁷ Børfjord, 2023a

markeringen fra frigjøringsmarkeringene under både den kalde krigen og i tiden etter Sovjetunionens fall, hvor de som nevnt har fungert som arenaer for dialog mellom norske og russiske myndigheter, og møtepunkter for å hedre minnefellesskapet mellom de to landene. Det er viktig å understreke at de mest dokumenterte markeringene er de fra jubileumsårene, men det er nærliggende å tro at de mindre markeringene i årene mellom til ulik grad har hatt en liknende målsetning.

Den kraftige retorikken fra ordføreren må også sees i sammenheng med alvorlighetsgraden av situasjonen og krigen i Ukraina, som er den første angrepskrigen gjennomført av et land mot et annet i Europa siden andre verdenskrig. Dette er også i tråd med kommunens valg om å ikke gjennomføre noen markering i oktober 2022, hvor den private demonstrasjonen mot generalkonsulens markering 22. oktober i stor grad var den eneste handlingen fra norsk side. Om det hverken var rett eller galt å gå fram slik det ble gjort under markeringen i 2023 skal ikke jeg svare på, men det vitner om en tydelig symbolpolitikk.

Handlingen kan tolkes som et forsøk fra lokale myndigheter på å belyse andre sider av minnefortellingen om frigjøringen ut fra den politiske situasjonen. De ønsket både å hedre de ukrainske soldatene i Den røde armé, som og hadde sin funksjon i å vise respekt til det krigsrammede Ukraina, og samtidig ga et tydelig tegn til russiske myndigheter om at de ikke var i en posisjon til å kunne markere frigjøringen på bakgrunn av retorikken og minnepolitikken de førte i deres grep om narrativet om den andre verdenskrigen. Dette viser en tydelig minnepolitikk fra de lokale myndighetene i Sør-Varanger kommune, som kan tildeles en rolle som minneaktør i denne nye belysningen. Det er ikke til sammenlikning med Russlands minnepolitikk som aktivt «glemmer» og velger bort innhold som ikke passer deres fortelling, men heller et valg om en alternativ fortelling som henter fram nytt innhold etter forholdene. Valget fungerer dermed som et motsvar til både Russlands krigføring i tillegg til den kritikkverdige minnepolitikken landet opererer med.

Dette kan og sees i samsvar med Jan Assmanns «varme» kulturer og minnepolitikk, og mytene som former det kulturelle minnet.⁷⁸ Ordføreren, som representant for kommunen som kan kalles en «varm» minnekultur, bruker minnet om frigjøringen av Øst-Finnmark i 1944 til å forme et bilde av en alternativ fortid, hvilket gagnar handlingens politiske ambisjon. «Myten», som i

⁷⁸ Ertl 2011: 34

dette tilfellet blir fortellingen om frigjøringen, bistår de lokale myndighetene i deres orientering av samtiden, og selv om fortellingen som presenteres ikke er direkte usann, er den ufullstendig. Dette tjener som nevnt sin hensikt i form av en kritikk mot Russland, men bryter på en annen side med tradisjonene knyttet til frigjøringsmarkeringene, som senere skulle være med på å skape reaksjoner i det dominerende kollektive minnet i kommunen.

Kun noen timer etter ordførerens kransenedleggelse la den russiske generalkonsulen Nikolai Konygin ned to russiske kranser *over* kommunens i en egen russisk kransenedleggelse. På bakgrunn av krigen i Ukraina var det ikke planlagt noen felles markering med russiske myndigheter denne dagen. Dette poengteres i Sør-Varanger avis sin artikkel om saken at Konygin hadde fått beskjed om i forkant, men stoppet likevel ikke han og hans folk i å møte opp.⁷⁹ Som nevnt innledningsvis i oppgaven var det også kommet en privat oppfordring til russiske myndigheter om å ikke vise seg ved monumentet, hvilket heller ikke ble fulgt.⁸⁰ Hvorfor generalkonsulen valgte å trosse både denne oppfordringen og beskjeden fra kommunen er ikke nødvendigvis lett å svare på, men kan sees i tråd med den russiske minnepolitikken og dens mål om å forme sitt narrativ om krigen og seieren. Det samme kan sies om handlingen hvor han dekket til kommunens krans.

Generalkonsulens tildekking av kransen resulterte i en snar motreaksjon fra ordførerens side, som kom tilbake til monumentet for å flytte på de russiske kransene. Til Sør-Varanger avis forklarte han at han fikk en telefon om hva som hadde funnet sted, og kom tilbake med en gang.⁸¹ Der flyttet han de russiske kransene til siden av Frigjøringsmonumentet foran et pressekorps som hadde samlet seg rundt. I en video publisert av NRK i deres nettartikkel om saken uttrykker han misnøye med generalkonsulens kransenedleggelse ved å si at «sånn her oppfører man seg ikke.»⁸² Videre påpeker han at det er ytringsfrihet i landet, som skal forsvares, men og at han savner respekt for Sør-Varanger kommune og deres offisielle krans. Underveis i videoen oppstår det en konflikt da en russisk kvinne flytter en av de russiske kransene over kommunens krans igjen, som på sin side beklager seg da hun får opplyst at kransen hun har tildekket er kommunens. I det ordføreren mot slutten av videoen velger å flytte den russiske kransen til side igjen oppstår en uenighet mellom de to om hvorfor kransen plasseres slik den

⁷⁹ Børfjord, 2023b

⁸⁰ Bjerkgeng & Sunde, 2023

⁸¹ Børfjord, 2023b

⁸² Wilhelms et al., 2023

gjør, noe Mæland forklarte ved å si at Frigjøringsmonumentet er et nasjonalt monument, og at kommunens krans skal ligge på framsiden og ikke tildekkes.⁸³ Videoens innhold bidrar til å gi en innsikt i hvordan konflikten ble til, og hvordan ordføreren valgte å håndtere situasjonen. Flyttingen av kransen kan sies å være i tråd med den retorikken og politiske målsetningen ordføreren hadde under markeringen tidligere på dagen, mens den russiske kvinnens interaksjon kan sees på som et uttrykk for både det kollektive minnet i kommunen, som jeg vil utdype senere, i tillegg til en variant av det kollektive minnet i Russland.

En kan og stille spørsmål til generalkonsulens valg om å legge de russiske kransene over kommunens offisielle krans, og om det var bevisst eller ikke. Med utgangspunkt i at det var en bevisst handling, og med tanke på at det var denne handlingen som utløste hele konflikten, kan det tolkes som en politisk handling fra russisk side som med hensikt ønsket å bruke anledningen til å formidle sin framstilling av frigjøringen og krigen. Ettersom minnepolitikken i Russland blant annet brukes til å forsvare landets krigføring i Ukraina kan en tenke seg at denne framstillingen i stor grad ikke vil anerkjenne de ukrainske soldatenes deltakelse i Den røde armé, som gjør Sør-Varanger kommunes markering problematisk sett med russiske øyne, og kan forklares som én faktor til handlingen. Det kan på en annen side tenkes at Konygin hadde planlagt å møte ved monumentet uansett, uavhengig av om han kjente til kommunens agenda eller ikke, men dette forsvarer heller ikke valget hans. På mange måter kan en tolke generalkonsulens tildekking av kommunens krans som et rent fysisk eksempel på måten Putins Russland ønsker å skyggelegge og skjule hendelser i krigshistorien som ikke passer deres fortelling. Om handlingen imidlertid var ubevisst, og et argument hadde vært at det ikke var plass andre steder foran monumentet, ville det fortsatt vært tynt, og da måtte han enten valgt å flytte på kommunens krans eller satt den russiske kransen på siden av monumentet selv – noe som ikke ble gjort.

3.3. Etter «kransesaken»

I kjølvannet av saken kom det en rekke reaksjoner fra lokalsamfunnet, hvor både lokalpolitikere og andre lokale tok til ordet. Den 27. oktober uttalte to lokale Ap-politikere, Guro Brandshaug og Robert Nesje, til Sør-Varanger avis at de så på den omtalte dagen som «en lite verdig og trist dag. Isteden for å feire friheten og ære dem som ga oss friheten tilbake, ble det en dag for

⁸³ Wilhelms et al., 2023

demonstrasjon som bygger opp om polarisering».⁸⁴ De savnet at kommunen ikke i større grad tok eierskap til historien og markeringen, og at det kunne vært løst på en annen måte for å unngå konflikt. Det framkommer og i artikkelen at de var enige i at det var naturlig å ikke gjennomføre markeringen med russiske myndigheter på bakgrunn av krigen i Ukraina, men at en heller ikke kunne nekte dem å markere, og at ved å organisere bedre på forhånd i dialog med generalkonsulatet kunne begge fått markert uten komplikasjoner.⁸⁵ Dagen etter publiserte NRK en artikkel hvor historiker Trond Hansen ble intervjuet i forbindelse med saken. Hansen mente ordføreren ikke hadde tatt innover seg det alvorret som knyttes til Frigjøringsmonumentet. Det poengterte han med at «ordføreren må for det første vite at han opptrer på vegner av den norske staten. [...] For det andre skal han forvalte lokalbefolkninga si minnehistorie.»⁸⁶ I samme artikkel ble og Evelyn Olsen Lid intervjuet, som opplevde frigjøringen av Kirkenes, og mintes gleden som spredte seg blant folk i tunellen de gjemte seg i da de sovjetiske soldatene kom. Hun var kritisk til ordførerens håndtering av markeringen, og syntes ikke det passet seg med den ukrainsk-pregede kransen. Som tidligere varaordfører og lokalpolitiker for Arbeiderpartiet nevnes det og at hun har vært med på å arrangere flere minnemarkeringer.⁸⁷

Alle disse tre uttalelsene uttrykker meninger fra individer som kan sees på som ulike representanter for det kollektive minnet om frigjøringen i Sør-Varanger kommune. Først og framst er det vesentlig å påpeke at lokalpolitikere også uttaler seg fra sitt politiske ståsted, som i dette tilfellet er tilknyttet et opposisjonsparti til ordføreren som representerer Høyre.⁸⁸ Dette farger nok til en grad argumentasjonen, og underbygges også i deres politiske enighet i at det ikke ønskes markeringer sammen med russiske myndigheter. På en annen side er disse også lokale og vil ha en tilknytning til det sosiale rammeverket som har skapt en felles forståelse om frigjøringen av Øst-Finnmark, og har ikke utelukkende sin tilnærming til minnene gjennom den kontinuerlige forhandlingsprosessen. Stugu redegjør for, hvor det norsk-russiske minnefellesskapet og frigjøringsmarkeringene kan forstås som kulturutvekslingen og de kulturelle prosessene som styrer den. En kan si at på bakgrunn av det uttrykkes ønsket om å hedre de sovjetiske frigjørerne. Lokalhistoriker Trond Hansen kjenner, slik det framkommer i artikkelen, i større grad til historien bak både frigjøringen, monumentet og markeringene, i tillegg til å tilhøre minnelandskapet, som gir han et mer nyansert bilde av fortellingen. En kan

⁸⁴ Grønvik, 2023

⁸⁵ Grønvik, 2023

⁸⁶ Sætra, 2023

⁸⁷ Sætra, 2023

⁸⁸ Grønvik, 2023

si at dette gir grunn til at argumentasjonen vektlegger både ordførerens opptreden og viktigheten av å bevare den lokale minnehistorien. Den tredje representanten, Evelyn Olsen Lid, kan forklares som det Jan og Aleida Assmann kaller et kommunikativt minne. Hun var øyenvitne til Sovjetunionens frigjøring av området, og de gode erfaringene hun erindret fra opplevelsen kan en si at er med på å påvirke formidlingen, som igjen kan forstås naturlig. Denne forståelsen illustreres i hennes kritiske holdning til ordførerens håndtering, i tillegg til at hun som tidligere varaordfører sitter med flere erfaringer når det kommer til tidligere gjennomføring av frigjøringsmarkeringer.

Den 4. november, nesten to uker etter hendelsen ved Frigjøringsmonumentet, ble det publisert en artikkel i Sør-Varanger avis som rapporterte om at det kvelden før var lagt ned en mengde blomster og lys ved monumentet. Dette for å hedre de falne sovjetiske soldatene som frigjorde Øst-Finnmark. Artikkelen er relativt kort, og viser til dekningen gjort av avisen Ságat, som var de første til å omtale saken. Blomsterhavet kom som en konsekvens av «kransesaken» i form av en stor innsamlingsaksjon som samlet inn over 14 000 kroner til dekorasjonen, hvor folk fra hele Norge samt noen tidligere sovjetstater skal ha bidratt.⁸⁹ Denne måten å reagere på kan og sees som et uttrykk for det kollektive minnet om frigjøringen, her gjennom en dugnadsånd hvor de individuelle minnene gikk sammen med utgangspunkt i sin felles forståelse for å minnes hendelsen slik de syntes passet.

Kapittel 4: Etter annekasjonen av Krim februar 2014

I likhet med Russlands invasjon av Ukraina i 2022 skapte naturlig nok og den russiske annekasjonen av Krimhalvøya i 2014 en god del reaksjoner. Lars Rowe skriver i artikkelen «Fornuft og følelser: Norge og Russland etter Krim», som ble publisert i *Nordisk Østforum* i 2018, om at en allerede i nesten et tiår før kunne tydet at en slik aggresjon fra russisk side var forestående, men likevel kom nyheten om annekasjonen på mange måter som et sjokk for den norske offentligheten, noe han uttrykker forståelse for.⁹⁰ Til tross for denne handlingen fra russisk side ser det ut til at det ikke påvirket det bilaterale forholdet mellom Norge og Russland i stor grad til sammenlikning med slik forholdet har blitt etter februar 2022. Dette illustreres spesielt godt i de store frigjøringsmarkeringene avholdt i Kirkenes både i 2014 og i 2019, som

⁸⁹ Ingebrigtsen, 2023

⁹⁰ Rowe 2018: 2

vitner om at det norsk-russiske minnefellesskapet i stor grad besto til tross for Putins Russlands aggresjon. Myklebost og Markussen skriver i sin artikkel at arrangementene under disse markeringene framsto som både «et politisk toppmøte og som en folkefest med bredt engasjement fra lokalsamfunnene på norsk og russisk side av grensen – til tross for høy bølgegang i det norsk-russiske forholdet for øvrig.»⁹¹ Avslutningsvis vil det i dette kapitlet også trekkes fram to hendelser fra 2015 som gir et godt bilde på det norsk-russiske forholdet i tiden.

4.1. Frigjøringsmarkeringer 2014 og 2019

I 2014 ble det i anledning 70-årsjubileet for frigjøringen avholdt en større frigjøringsmarkering i Kirkenes hvor flere profilerte gjester fra både Norge og Russland var representert. Fra norsk side deltok både Kongen, statsministeren og utenriksministeren, og Russland var blant annet representert med utenriksminister Sergey Lavrov.⁹² I en leder i Finnmark Dagblad noen dager etter markeringen, som en kan si at fremmer en subjektiv mening, skrives det at:

Det ble en verdig markering av de to nabolandenes felles historie. Bakteppet med Russlands annektering av Krim og en høyst urolig situasjon i det østlige Ukraina, var ikke det beste. Men forholdet mellom nabostatene i nord har vært slitesterkt gjennom mange kriser. De siste årenes tøvær har gjort grensen mer åpen enn noen gang etter 1917. Et faktum som har vært verdsatt på begge sider av grensen.⁹³

Denne beskrivelsen av markeringen kan si noe om at den på mange måter var i samsvar med de markeringstradisjonene som startet i postsovjetisk tid. Eksempelvis var både kongeparet, statsministeren og begge lands utenriksministere også representert ved 50-årsjubileet i 1994.⁹⁴ Representasjonen fra norsk side under denne markeringen i 2014 kan og sees på som et grep fra norske myndigheter som tilfredsstilte og imøtekom krav fra både lokalsamfunnet og russiske myndigheter. Til tross for annekasjonen av Krim, som nevnes i tekstutdraget at farget bakteppet for markeringen, påpekes det slitesterke forholdet mellom landene som har kommet seg gjennom flere kriser, hvilket kan sammenliknes med frigjøringsmarkeringene under den kalde krigen.

⁹¹ Myklebost & Markussen 2021: 75

⁹² Finnmark Dagblad 2014: 2

⁹³ Finnmark Dagblad 2014: 2

⁹⁴ Myklebost & Markussen 2021: 74-75

I forkant av markeringen ble det i forbindelse med meldingen om at forsvarsminister Ine Eriksen Søreide ikke ville være til stede nevnt at utenriksminister Børge Brende ville møte sin russiske motpart til bilaterale samtaler lørdagen under jubileumsdagene, og senere i et pressemøte foran Thon-hotellet i Kirkenes.⁹⁵ Dette pressemøtet bekreftes og i en video publisert av The Barents Observer på YouTube samme dag som det fant sted.⁹⁶ Det som gjør selve begivenheten interessant å nevne, er å se den i sammenheng med det Lars Rowe skriver i sin artikkel «Fornuft og følelser: Norge og Russland etter Krim», at: «De første 20 månedene etter annekteringen av Krim hadde ingen norske politikere møter med sentralt plasserte russiske motparter.»⁹⁷ Videre skriver han at det første møtet etter perioden i desember 2015 handlet om miljøsam arbeidet mellom landene, som ikke hadde noen nevneverdige forbindelser til situasjonen i Ukraina.⁹⁸ Hvorfor ikke møtet mellom Brende og Lavrov nevnes er det ikke nødvendigvis lett å svare på, men er oppsiktsvekkende ettersom det tydelig *var* et offisielt møte mellom de to motpartene i Kirkenes i oktober 2014. På bakgrunn av den opplysningen Rowe presenterer kan en se på møtet mellom de to, samt deltakelsen til både Kongen og statsministeren under frigjøringsmarkeringen, som et klart tegn på at det var i norske interesser å stille med denne representasjonen, noe som antakelig ble godt mottatt lokalt i Sør-Varanger og av de russiske myndighetene.

I lederen i Finnmark Dagblad nevnes det og at markeringen ga finnmarkingene en hyggelig bieffekt med tanke på oppmerksomheten norske riksmidier viet krigen i nord og i Finnmark. Det framkommer en tydelig holdning når det skrives at krigshistorien fra Finnmark i norsk krigshistorie konsekvent har blitt fortiet, fulgt av: «En historieskriving på grensen til historieforfalskning som den nordnorske befolkning over år har gitt opp å protestere på. Vi har vel vært for langt unna til å bli estimert.»⁹⁹ Lederen oppfyller på mange måter sin rolle som redaksjonens subjektive mening i å uttrykke et så kraftig budskap. På bakgrunn av dette kan en si at lederens holdning også representerer det kollektive minnet i Finnmarks framstilling av fortellingen om krigen.

⁹⁵ Trellevik 2014: 5

⁹⁶ BarentsObserver 2014: 25. oktober

⁹⁷ Rowe 2018: 7

⁹⁸ Rowe 2018: 7

⁹⁹ Finnmark Dagblad 2014: 2

Fem år senere, i 2019, ble det igjen avholdt en svært grandios frigjøringsmarkering i Kirkenes i forbindelse med 75-årsjubileet av frigjøringen. I likhet med markeringen i 2014 deltok både Kongen, statsministeren og de to utenriksministrene fra begge land også denne gangen, i tillegg til den norske forsvarsministeren.¹⁰⁰ Dette til tross for at det vel og merke i forkant av markeringen ble publisert et debattinnlegg i iFinnmark med et åpent brev til ordføreren i Sør-Varanger kommune som frarådet Kongen til å delta, «dersom det offisielt blir bekreftet at russiske spesialsoldater i disse dager krenket Norges suverenitet.»¹⁰¹ Under markeringen hadde og denne gangen den russiske utenriksministeren Lavrov bilaterale samtaler med sin norske motpart.¹⁰² At landets øverste ledere igjen deltok på markeringen fulgte i dette tilfellet også de tidligere markeringenes representasjon og vitnet om ønsket om å hedre det norsk-russiske minnefellesskapet sammen med russiske myndigheter, samt med de lokale myndighetene i Sør-Varanger.

Et merkelig element som kan være verdt å ta med seg fra frigjøringsmarkeringen i 2019 er uttrykksmåten hos daværende ordfører Rune Gjertin Rafaelsen i hans takketale etter markeringen:

Gjennom de ulike arrangementene har hverdagsliv, historie, politikk og enkelthendelser blitt belyst. Den finnes ennå tidsvitner som øser ut sine opplevelser og historier som vil bli stående for ettertiden. Den dokumentasjon vi har fått gjennom jubileet vil ha stor verdi for kommende slekter. [...] Mest av alt er jeg personlig imponert hvordan barn og ungdom har tatt del i feiringen. Dette er viktig for å bringe videre til nye generasjoner kunnskap om hva som faktisk skjedde når Den Røde Arme kom til Kirkenes. Vi feiret 75 jubileet fordi det var russiske soldater fra Den Røde Arme som ofret sine liv og frigjorde Sør-Varanger og Øst-Finnmark høsten 1945!¹⁰³

Først og fremst kan en tolke det som at ordføreren her uttaler seg som en sterk makthavende representant for den hegemoniske minnekulturen i Sør-Varanger kommune, jf. Stugu, i hans framstilling av frigjøringen. Det er vel og merke en skrivefeil i talen, og skulle nok stått «høsten 1944». Til tross for at det eksisterer flere kollektive minner i Sør-Varanger-samfunnet, kan en si at ordføreren taler for det han anser eller ønsker å være den etablerte fortellingen om hva som faktisk skjedde under frigjøringen, som gir han en betydelig rolle som minneaktør. Tidsvitnene

¹⁰⁰ Sør-Varanger kommune 2019b

¹⁰¹ Gorter, 2019

¹⁰² Nilsen, 2019

¹⁰³ Sør-Varanger kommune 2019b

han refererer til innehar individuelle kommunikative minner om frigjøringen som passer inn i forestillingen, noe han presiserer i å si at disse vil stå for ettertiden, mens de nye generasjonene som nevnes er individuelle minner som ønskes inkludert i det kollektive minnet. Hvis vi trekker linjer til forrige kapittel kan vi se at denne retorikken og belysningen av minnet om frigjøringen står i sterk kontrast til ordfører Magnus Mælands nye perspektiver. Spesielt vektleggingen av russiske soldater motvekker den nyere framstillingen av de ukrainske soldatene som skal ha vært deltakende i Den røde armé.

4.2. «Flyvraksaken» og Kirkeneskonferansen 2015

I januar 2015 ble en forespørsel fra russisk hold om å heve et flyvrak fra andre verdenskrig i Tanafjorden møtt med nei fra norske myndigheter. Dette svaret skapte kritiske reaksjoner lokalt i Sør-Varanger kommune. Avslaget fra myndighetene kom på bakgrunn av krisen i Ukraina, og i et intervju med NRK svarte statssekretæren i Forsvarsdepartementet, Øystein Bø, at ettersom det bilaterale militære samarbeidet var suspendert, var det ikke naturlig å innlede nye slike samarbeidsprosjekter med Russland. Kritikken fra lokalt hold i samme NRK-artikkel var anført av Høyre-politiker Hans Hatle som kalte avgjørelsen både «meningsløs» og «historieløs», og krigshistoriker Rune Rautio som stilte spørsmål til hvorfor en ikke kunne skille mellom den internasjonale politiske situasjonen og et russisk ønske om å markere 70 år siden krigens slutt.¹⁰⁴ De lokale kreftene brukte altså historien til å argumentere for at forespørselen burde bli godtatt. Myndighetene derimot, forholdt seg til den akutte geopolitiske situasjonen.

Fra begge sidene av denne saken kan en trekke inn flere støtteargumenter som underbygger partenes ståsted. En kan på mange måter si at myndighetenes argumentasjon var i tråd med sikkerhetspolitikken ovenfor Russland i tiden da det både var ført sanksjoner mot landet i tillegg til nevnte suspensjon av det bilaterale militære samarbeidet, mens motstanden kan sees i sammenheng med den tilsynelatende dominerende kollektive krigsminneforståelsen i kommunen som til en grad *kan* ha påvirket forståelsen av argumentasjonen. Jeg vektlegger *kan* på bakgrunn av at forklaringen nok er mer kompleks enn som så. Fra et rent medmenneskelig perspektiv er kritikken forståelig med tanke på at en ser behovet i å hjelpe russerne med å finne levningene til mennesker som falt under krigen, og som kanskje har familier som ønsker å gravlegge forfedrene sine. En slik argumentasjon underbygges blant annet av Rautio som i

¹⁰⁴ Abelsen & Horn, 2015

artikkelen påpeker jevnlig forespørsler fra russere som søker hjelp til å finne ut mer om falske soldater fra krigen.¹⁰⁵

Bare noen uker etter ankom utenriksminister Børge Brende Kirkenes for å delta på den årlige Kirkeneskonferansen. Dagen før konferansen møtte han lokale politikere, samt pressen, og ble blant annet møtt med spørsmål om flyvraket i Tanafjorden. Det framkommer i iFinnmarks artikkel at både kommunestyret i Sør-Varanger og representanter for fylket ønsket å finne en sivil løsning på saken, noe Brende uttalte at ville tas på alvor om en slik forespørsel kom, men poengterte at han i lys av konflikten i Ukraina var tydelig på at det var uaktuelt å tillate det russiske forsvaret innpass i Tanafjorden for å lete etter flyet, og det heller ikke kunne sees på som tilfeldig at en slik henvendelse kom.¹⁰⁶

Da Kirkeneskonferansen åpnet dagen etter, ble det steile fronter mellom Brende og guvernøren i Murmansk, Marina Kovtun, under deres respektive åpningsforedrag, slik det omtales i High North News. Den norske utenriksministeren talte sterkt mot Russland da han snakket om forholdene mellom landene, som han og uttrykte at var av viktighet også for det lokale næringslivet og politikerne lokalt ettersom de europeiske sanksjonene påvirket samfunnet, og at myndighetene i likhet med lokalbefolkningen ønsket et godt samarbeid. En kunne ikke legge skjul på Russlands krenking av nabolandet Ukraina, og sa blant annet at: «Rett skal gå foran makt. Det er grunnleggende viktig, ikke minst i et nordområdeperspektiv. [...] Som nasjon kan vi ikke gjøre mye på egen hånd. Vi må stå sammen med andre, selv om det svir for oss selv.»¹⁰⁷ Videre la han dog vekt på at det var ønskelig å styrke folk-til-folk-samarbeidet og at politikken ikke sto som en motsetning til videreførelsen av det gode forholdet til Russland.¹⁰⁸ Kovtun valgte i sin tale å innlede med egne familiære relasjoner til Ukraina, og vektla hvordan folk blant annet har rømt fra landet til Murmansk. Videre poengterte hun at Russland ikke hadde tatt noe som ikke tilhørte dem, og at Krim av egen vilje hadde kommet tilbake til landet, før hun avsluttet med at det var synd ikke Europa så de tilbakevennende nazistiske og fascistiske kreftene som reiste seg i Øst-Ukraina. Til sist understreket hun imidlertid viljen til å fortsette samarbeidet i nordområdene med Norge.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Abelsen & Horn, 2015

¹⁰⁶ Pedersen & Salvesen, 2015

¹⁰⁷ Holm, 2015

¹⁰⁸ Holm, 2015

¹⁰⁹ Holm, 2015

Ved å se på disse to utvalgte hendelsene samlet, skapes et større bilde av forholdene lokalt etter annekasjonen av Krim. I forbindelse med flyvraket ønsket Sør-Varanger kommune å finne en sivil løsning på hevingen, som på mange måter kan sees på som et uttrykk for lokalbefolkningens ønske. Da både de med russisk bakgrunn, men og nordmenn som antakelig var uenige i myndighetenes avgjørelse. Denne balansegangen kan tolkes som vrien fra Børge Brendes perspektiv, som i foredraget sitt på Kirkeneskonferansen påpekte at forholdet til Russland var viktig for han, men at rent sikkerhetspolitisk hadde en sett det nødvendig å blant annet ta drastiske avgjørelser i tråd med andre europeiske lands handlinger. Budskapet om at folk-til-folk-samarbeidet ville styrkes kan minnepolitisk sees i samsvar med at det bilaterale forholdet med Russland enda var viktig for norske myndigheter. Retorikken til Kovtun på den andre siden, spiller i stor grad videre på narrativet fra den russiske minneframstillingen, og det er også vanskelig å utelukke at det personlige innholdet i foredraget hennes ikke ble presentert som en tilfeldighet, men heller som et følelsesladet virkemiddel i formidlingen av det store budskapet.

Kapittel 5: Sammenlikning og konklusjon

Denne oppgaven hadde som et overordnet mål å se på «kransesaken» i 2023 i sentrum av det norsk-russiske minnefellesskapets utvikling og dets problematikk i tilknytning til Frigjøringsmonumentet i Kirkenes, samt belyse de ytterlige hendelsene som bidro til å påvirke relasjonene mellom Norge og Russland i tiden etter 2014. Innledningsvis ble derfor følgende spørsmål stilt: På hvilken måte har «kransesaken» fra et minnepolitisk perspektiv påvirket det kollektive minnet om frigjøringen av Øst-Finnmark lokalt, og hvordan har den bidratt til å endre synet på Frigjøringsmonumentet? Hvordan kan en sammenlikne reaksjonene etter konflikten i 2023 med reaksjonene etter annekasjonen av Krim i 2014? Hvilke minneaktører fra både norsk og russisk side har ønsket å forme narrativet om frigjøringen for å tjene sine politiske hensikter, og hvordan har disse holdningene endret seg i perioden? På hvilken måte har andre hendelser som «flyvraksaken» fra 2015 fungert som et uttrykk for det kollektive minnet i Sør-Varangers motstand mot norske myndigheters sikkerhetspolitikk?

5.1. Sammenlikning

Gjennom å diskutere «kransesaken» fra et minnepolitisk perspektiv har jeg først og fremst forsøkt å male et større bilde av hvordan det forelå politiske målsetninger bak markeringen i

forkant, og belyst hvordan dette resulterte i en minnekonflikt ved Frigjøringsmonumentet. Ordføreren valgte en tydelig minnepolitisk linje i sin håndtering av både markeringen og den senere flyttingen av generalkonsulens krans, mens sistnevnte tok et dristig politisk valg i å både møte ved monumentet samt i tildekkingen hans av kommunens ukrainsk-pregede krans for å fremme det russiske narrativet. Den krasse kritikken som kom i kjølvannet av konflikten fra både lokalpolitikere i opposisjon og andre lokale, kan sees på som diverse uttrykk for det kollektive minnet lokalt, blant annet et kommunikativt minne, men og et i form av en politisk kraft, og bar i stor grad preg av en kritikk rettet mot spesielt ordførerens handlinger. Om ordførerens endrede narrativ om frigjøringen av Øst-Finnmark slo rot i det kollektive minnet gjenstår nok enda å se, men kan ikke utelukkes. Samtidig kan den sees i sammenheng med demonstrasjonen fra markeringen året før, som ønsket å fremme Ukrainas sak. Frigjøringsmonumentet, som jeg har beskrevet som selve legemliggjørelsen av de kollektive minnene om frigjøringen, ble området for hele seansen, hvilket antakelig har vært med på at det av noen har blitt foraktet i ettertiden. Samtidig vitner imidlertid blomsterhavet som dukket opp rundt monumentet nesten to uker etter hendelsen om at representanter fra det allerede veletablerte kollektive minnet hadde noe uoppgjort på stedet.

Slik det har blitt belyst i oppgaven, ble det etter annekasjonen av Krim i 2014 avholdt to grandiose jubileumsmarkeringer av frigjøringen i både 2014 og 2019. Selv om annekasjonen lå som et bakteppe, kan en ikke tolke det som at den hadde noen nevneverdig effekt på markeringene, som sett bort fra en fraværende russisk president innehadde den nesten høyeste mulige deltakende representasjonen fra begge lands makthavere. Dette kan sees i sammenheng med den etablerte tradisjonen som ble påbegynt under den kalde krigen, og som ble styrket etter Sovjetunionens oppløsning. Den siste markeringen bar og preg av en retorikk fra lokale myndigheter som brukte fortellingen om frigjøringen til å heller styrke minnefellesskapet mellom landene, som nevnt skiller seg veldig fra retorikken i 2023. Med andre ord kan en si at annekasjonen i 2014 ikke høstet de store reaksjonene mot Russland til sammenlikning med frigjøringsmarkeringene etter invasjonen i 2022 og 2023, hvor demonstrasjon og en politisk bevisst endring i framstillingen av frigjøringen var virkemidler som ble brukt til å vise motstand.

I oppgaven har det blitt vektlagt viktige minneaktører med ulike politiske agendaer som har hatt betydning for fortellingen om frigjøringen mellom 2014 og 2023. Uten at jeg klarte å komme over noen betydelige kilder som formidlet noe fra lokalt hold i forbindelse med

frigjøringsmarkeringen i 2014, i motsetning til markeringen i 2019, kan likevel de norske og russiske myndighetene trekkes fram som minneaktører på bakgrunn av interessen som ble vist i å hedre minnefellesskapet til tross for ny omfattende spenning på bakgrunn av Russlands aggresjon. I 2019 derimot, i likhet med den samme representasjonen fra myndighetene som fem år før, fantes det en nevneverdig kilde lokalt som ga et innblikk i retorikken i minnekulturen Sør-Varanger i form av takketalen til daværende ordfører, hvor den nevnte styrkingen av minnefellesskapet gjennom en tydelig russisk hyllest av fortellingen om frigjøringen kan tolkes som den dominerende tanken. De tydeligste opponerende minneaktørene finner en dog i 2023, hvor ordfører Magnus Mæland og generalkonsul Nikolai Konygin ble de avgjørende aktørene for «kransesaken». Der ble narrativet brukt i en større politisk sammenheng fra begge parter, som kan sies at i stor grad skilte markeringen i 2023 fra noen annen markering tidligere ettersom retorikken til en grad brukte frigjøringen til å vektlegge mer omfattende politiske situasjoner.

5.2. Konklusjon

Det kollektive minnet om frigjøringen og krigen i Øst-Finnmark i det norske grenseområdet har som nevnt i oppgaven hatt en viktig betydning for minnefellesskapet mellom Norge og Russland. Krim-anneksjonen i 2014 endret ikke bildet drastisk, noe som kan sees i samsvar med den fjerde og siste underordnede problemstillingens relevante tematikk. Den nevnte «flyvraksaken» fra 2015 er ett av antakelig flere andre eksempler på hvordan minneforståelsen og det kollektive minnet har ytret motstand mot de norske myndighetenes sikkerhetspolitiske avgjørelser i tråd med andre vestlige stater mot Russland, og underbygges av de gode naboskapsrelasjonene folk i Sør-Varanger har hatt med det store nabolandet over lengre tid. At Russland og har hatt interesse av å opprettholde dette forholdet kan en ikke legge skjul på, og kommer blant annet til uttrykk gjennom generalkonsulens handlinger på vegne av den russiske staten i Kirkenes.

Frigjøringsmonumentet, som har båret de kollektive minnene om frigjøringen siden det ble avduket, vil antakeligvis stå for evigheten. Dog, at muligheten for at bildet nå blir endret i etterkant er vanskelig å utelukke, og utviklingen av den russiske krigføringen i Ukraina vil nok være en av de avgjørende faktorene for dette, i tillegg til at det kollektive minnet står i fare for å svinne hen når tidsvitnene som danner det kommunikative minnet forsvinner. «Kransesaken» og den tydelige minnepolitikken lokalt vil nok i sin tur være med på å farge framtidens minner, og en spennende linje å trekke fram i tid er til 80-årsjubileet som skal markeres i oktober 2024,

som antakeligvis flere spekulerer i hvordan vil foregå. Samtidig er det vanskelig å tro at minnet om frigjøringen forsvinner med det første med tanke på de kreftene som jeg i oppgaven har belyst at i de siste års tid har vært tilstedeværende. Min forståelse er derfor; at til tross for «kransesakens» tilsynelatende omfattende innvirkning på lokalsamfunnet og Frigjøringsmonumentets omdømme, samt som et sterkt motsvar til Russlands minnepolitikk, som en videre kan si at skaper en ny vending i minnehistorien om frigjøringen, er det nærliggende å tro at det på bakgrunn av kritikken og nærheten til grensen vil gis rom for at minnefellesskapet kan bestå, noe Frigjøringsmonumentet fortsatt vil være et bevis på.

Litteratur

- Abarkach, M. (2022, 24. februar). Lena fordømmer russisk invasjon, men ikke russere flest. *Sør-Varanger Avis*. <https://www.sva.no/lena-fordommer-russisk-invasjon-men-ikke-russere-flest/s/5-145-8851>
- Abelsen, T. & Horn, K. S. (2015, 19. januar). Feil å bruke personer som har vært døde i 70 år som politisk våpen. *NRK Troms og Finnmark*. <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/norge-nekter-a-heve-vrak-med-russisk-krigshelt-1.12160020>
- BarentsObserver. (2014, 25. oktober). *Foreign Ministers Børge Brende, Norway and Sergey Lavrov Russia* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=9hwyO0ccQc0>
- Baumgartner, J. (1981). Newspapers as Historical Sources. *Philippine Quarterly of Culture and Society*, 9(3), 256-258.
- Bjerkeng, M. & Sunde, H. G. (2023, 18. oktober). Russiske representanter bør ikke vise seg ved minnesmerker på norsk jord. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/BW9K6v/russiske-representanter-boer-ikke-vise-seg-ved-minnesmerker-paa-norsk-jord>
- Bogen, Ø. & Aune, A. (2024, 8. mai). Krass retorikk, trusler og hærværk. *TV 2 Nyheter*. <https://www.tv2.no/nyheter/utenriks/krass-retorikk-trusler-og-haerverk/16673860/>
- Bones, S. (2015). Krig, frigjøring og minne. Kampen mot Nazi-Tyskland i norsk-sovjetiske relasjoner. I F. Fagertun (Red.), *Krig og frigjøring i nord* (s. 143-152) Orkana Akademisk.
- Børfjord, F. (2023a, 25. oktober). Her tar ordføreren et oppgjør med Putins monumentspolitikk. *Sør-Varanger Avis*. <https://www.sva.no/her-tar-ordforeren-et-oppgjor-med-putins-monumentspolitikk/s/5-145-96496>
- Børfjord, F. (2023b, 25. oktober). Russisk konsul skjulte ordførerens minnekrans. *Sør-Varanger Avis*. <https://www.sva.no/russisk-konsul-skjulte-ordforerens-minnekrans/s/5-145-96979>
- Erl, A. (2011). *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan.
- Finnmark Dagblad. (2014, 28. oktober). Betimelig påminnelse.
- Gorter, A. A., Gorter, W. T., Suprun, M. N. (2005). *Frigjøringen av Øst-Finnmark 1944-1945*. Arkhangelsk Pomor.
- Gorter, W. T. (2019, 29. September). Åpent brev til ordføreren i Sør-Varanger: «Kongen bør

- rådes til ikke å delta på 75-årsmarkeringen av frigjøringen». *iFinnmark*.
<https://www.ifinnmark.no/apent-brev-til-ordforeren-i-sor-varanger-kongen-bor-rades-til-ikke-a-delta-pa-75-arsmarkeringen-av-frigjoringen/o/5-81-1059452?fbclid=IwAR2JueKHNvDRMKzGBjgN4H-F3D2lGacRcWidfQh0euiZUG42RZJWFX4FOOE>
- Grønvik, Y. (2023, 27. oktober). Feiring med konflikter: - Dette kunne vært gjort annerledes. *Sør-Varanger Avis*. <https://www.sva.no/feiring-med-konflikter-dette-kunne-vart-gjort-annerledes/s/5-145-97207>
- Holm, A. (2015, 4. februar). Steile fronter mellom Russland og Norge, men folk til folk-samarbeidet fortsetter. *High North News*. <https://www.highnorthnews.com/nb/steile-fronter-mellom-russland-og-norge-men-folk-til-folk-samarbeidet-fortsetter>
- Ingebrigtsen, S. (2023, 4. november). Blomsterhav ved Frigjøringsmonumentet. *Sør-Varanger Avis*. <https://www.sva.no/blomsterhav-ved-frigjoringsmonumentet/s/5-145-98110>
- Markussen, J. A. (2021). Sikkerhetspolitisk minnediplomati: Opprettelsen av Frigjøringsmonumentet i Kirkenes 1945-1952. *Nordisk Østforum*, 35, 98-116. <https://doi.org/10.23865/noros.v35.2960>
- Markussen, J. A. (2024). Monumental minnepolitikk: Russlands bruk av sovjetiske og russiske krigsminnesmerker i Nord-Norge 2014-2023. *Nordisk Østforum*, 38, 60-82. <https://doi.org/10.23865/noros.v38.6091>
- Markussen, J. A. & Mankova, P. (2022). Krig og minnepolitikk. I S. Bones (Red.). *Kampen om frihet*. Orkana Akademisk.
- Myklebost, K. A. & Markussen J. A. (2021). Dragkamp og balansegang. Frigjøringsmarkeringene i Kirkenes 1954-1994: Et minnehistorisk perspektiv. *Nordisk Østforum*, 35, 60-79. <https://doi.org/10.23865/noros.v35.2604>
- Nilsen, T. (2019, 25. oktober). Lavrov sees Norway as possible bridge builder between Russia and NATO. *The Barents Observer*. <https://thebarentsobserver.com/en/security/2019/10/lavrov-says-norway-could-be-bridge-builder-between-russia-and-nato>
- Nilsen, T. (2022, 22. oktober). People turned their back when Russia's consul marked liberation day. *The Barents Observer*. <https://thebarentsobserver.com/en/kirkenes/2022/10/people-turned-their-back-russias-consul-marking-liberation-day>
- Nora, P. (1996). *Realms of Memory*. Columbia University Press.
- Pedersen, O.T. & Salvesen, I. (2015, 5. februar). Ga tro på heving av flyvrak. *iFinnmark*.

- <https://www.ifinnmark.no/ga-tro-pa-heving-av-flyvrak/s/5-81-26805>
- Rowe, L. (2018). Fornuft og følelser: Norge og Russland etter Krim. *Nordisk Østforum*, 32, 1-20. <https://doi.org/10.23865/noros.v32.1037>
- Stugu, O. S. (2016). *Historie i bruk*. (2.utg.) Det Norske Samlaget
- Stugu, O. S. (2021). *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*. Det Norske Samlaget.
- Sætra, G. (2023, 28. oktober). Omstridt frigjøringsmonument med utanrikspolitisk bakteppe. *NRK Troms og Finnmark*. https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/historikar_-_frigjøringsmonumentet-i-kirkenes-hadde-ein-viktig-utanrikspolitisk-funksjon-1.16613801
- Sør-Varanger Historielag. (2008). *Minnesmerker i Sør-Varanger*.
- Sør-Varanger Kommune. (2019a). *75-års Frigjøringsmarkering 2019*. Sør-Varanger kommune. <https://img2.custompublish.com/getfile.php/4558621.652.augbwwlqkmmsub/191006Offentlig+program+for+Frigj%C3%B8ringsuken+2019.pdf?return=sor-varanger.custompublish.com>
- Sør-Varanger Kommune. (2019b, 30. oktober). *Frigjøringsjubileet: Ordføreren takker*. Sør-Varanger Kommune. <https://www.svk.no/frigjoeringsjubileet-ordfoereren-takker.6258657-17830.html>
- Trellevik, A. (2014, 22. oktober). Melder avbud. *Finnmark Dagblad*, s. 5.
- Vik, S., Klo, A. & Humstad, K. (2022, 22. oktober). Minnemarkering for frigjøringen av Norge ble protestmarkering mot krigen i Ukraina. *NRK Troms og Finnmark*. <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/minnemarkering-for-frigjoringen-av-norge-ble-protestmarkering-mot-krigen-i-ukraina-1.16148961>
- Wilhelms, H., Sætra, G. & Faugstad, S. (2023, 21. november). Full krangel om russisk krans i Kirkenes – ordføreren raste. *NRK Troms og Finnmark*. <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/generalkonsulen-i-kirkenes-trosset-anmodninger-1.16609910>

